

ÇALIŞKAN, İsmail (2014). “Ahmed Yesevî Düşüncesinde Kur’an’ın Yeri –Bir Gönül Erinin Mısralarına ‘Ruh Veren’ Ayetler”. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*. 26-28 Mayıs 2014. Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir, ss.421-434 (<http://bilgelerzirvesi.org>).

İsmail ÇALIŞKAN*

AHMED YESEVÎ DÜŞÜNCESİNDE KUR’AN’IN YERİ -BİR GÖNÜL ERİNİN MISRALARINA ‘RUH VEREN’ AYETLER-

Giriş

Bu çalışmada, Hoca Ahmet Yesevî (ö. 562/1166)’nin düşüncesinde Kur’an’ın yerini tartışacağız. İslam kültürünün dinî ve tasavvufî geleneğine bağlı olarak yetişen Ahmet Yesevî, dini ve tasavvufî fikrini, Kur’an, hadis ve kültür düzleminde geliştirmiştir. Dolayısıyla onun *Hikmetler*’ini İslam’ın temel kaynaklarından, özellikle de Kur’an’dan bağımsız düşünmek mümkün değildir. Bu bağlamda dikkat çeken husus, bir gönül eri olarak Yesevî’nin, insanların gönüllerine taht kurmuş mısralarının salt şiir olmanın ötesinde derin anlamlara bürünmüş, kendi zamanının din anlayışı ve dindarlığı hakkında birçok ipucunu bünyesinde toplamış olmasıdır. Söz konusu anlam derinliği -ki biz bunu *mısralara can veren ruh* olarak nitelendiriyoruz- Yesevî’nin ilim, irfan ve kültürünün beslendiği kaynaklardan süzülüp gelmektedir. Kur’an ayetleri de bu kaynakların başında gelir. Tebliğin amacı bu hakikati ortaya koymaya çalışmaktır. Bu hedefe, Ahmet Yesevî’nin *Divân-ı Hikmet* adlı eserindeki Kur’an müktesebatını tespit etmekle ulaşabileceğiz.

Yesevî, aldığı eğitim ve gördüğü tasavvufî terbiye vasıtasıyla kendi düşünce sistemini oluşturmuş, sufi yaşam biçimini geliştirmiş büyük bir mutasavvıftır. Ondan sonra bu sufi düşünce ve yaşam biçimine Yesevilik (Yeseviye) adı verilmiştir. Geriye doğru gittiğimizde şu âlim zinciri karşımıza çıkar: Ahmet Yesevî (ö. 562/1166), büyük mutasavvıf Yusuf Hemedânî’nin (ö. 535/1140-41) ilim ve irfanından feyiz aldı. Hemedânî’nin müürşidi ise Gazalî’nin (ö.

* Prof. Dr. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.

505/1111) de mürşidi olan Ebu Ali Fermâdî'dir. Fermâdî de Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) talebesidir. Bu silsileden de anlaşılacağı gibi Ahmet Yesevî'nin sufi düşüncesi, Kuşeyrî, Fermâdî, Gazalî ve Hemedânî öğretisinin devamıdır. Süleyman Bakırgânî (Hâkim Ata) (ö. 615/1218) gibi onun mirasını devam ettirenlerin yardımıyla bu öğreti Yesevilik geleneğine dönüşmüş, sonrakilerin bir kısmı işte bu geleneğe bağlı kalmışlardır.

İslam ilim ve kültür eğitimini almış olan Ahmet Yesevî'nin düşüncesinin temel kaynaklarını Kur'an¹²⁶ ve hadis¹²⁷ oluşturur. Elbette bir sufi olarak o, ayet ve hadisleri, irfani bilgi ve anlayış doğrultusunda delil olarak kullanmış veya yorumlamıştır. Onun Kur'an müktesebatını bir kaç gurupta ele alabiliriz. Birincisi Kur'an'a olan hizmeti; ikincisi ayetleri fikirlerine ve eleştirilerine delil olarak kullanması; üçüncüsü ayetlere getirdiği yorumlar, dördüncüsü de Hikmetlerin özünün Kur'an ve Hadis oluşudur. Yesevî'nin *Hikmetler*'i farklı kişiler tarafından yayınlanmıştır. Bu çalışmada Enverbek Bökebayev'in Kazakça yayınladığı *Divânı Hikmet* (Sarıarka basması, Astana 2009) esas alınmıştır.

Ahmet Yesevî'nin Kur'an Anlayışı ve Kur'an'a Hizmeti

Ahmed Yesevî, küçük yaşta Kur'an'ı öğrenmiş ve böylece hayatı boyunca bağlı kalacağı bir kaynağı içine sindirmiştir. Onun düşünce dünyasında Kur'an'ın yerine ilişkin ilk tespitimiz, Kur'an'a olan hizmetidir. Bununla, kabaca, bir âlimin veya müellifin yaşadığı toplumda Kur'an'ın öğrenilmesi, anlaşılması ve yaşanması için çaba sarfetmesini kastediyoruz. Bu hizmeti talebelerine okutarak, öğreterek, halka anlatarak, tebliğ ederek, eserlerinde delil olarak kullanarak veya meal ve tefsirini yaparak yerine getirebilir. Hiç şüphesiz Müslüman âlim ve önderlerinin ilim, irşad ve tebliğde ilk kaynağı Kur'an'dır. Yesevî'nin de buna uyduğunu ve halkını Kur'an'la buluşturmaya çalıştığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Hizmetleri

---

¹²⁶ Bu konuda daha önce yapılmış bir çalışma için bkz.: H. İbrahim Şener, "Yesevî Hikmetlerinin Kaynağı Olarak Ayetler Üzerine Bir Değerlendirme", *Ahmed-i Yesevî -Hayatı, Eserleri ve Tesirleri-*, Seha Neşriyat, İstanbul 1996, s. 353-374; Ali Atmaca, *Ahmet Yesevî'nin İnanç ve Düşünce Dünyası* (Y. Lisans Tezi), Sivas 2008, s. 39-41.

¹²⁷ Yesevî'nin düşünce dünyasında Kur'an'ın ve hadisin yeri ile hakkında detaylı bilgi için bkz.: Ahmet Yıldırım, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Hadis Kültürü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012; Nevzat Aşık, "Yesevî Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi ve Sünnet Kültürünün Hikmetlere Tesiri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1995, sayı: 9, s. 7-22.

öğrenci yetiştirmek, halkı dine irşad etmek ve dine çağırarak olup bu konuda en iyi telkin gücü olarak da Kur'an'ı (ve hadisleri) başvuru kaynağı almıştır.¹²⁸ Önce kendi sözlerine bakalım. *Divân-ı Hikmet*'in 147. hikmetinin ilk kıtası şöyledir:

*Koştamaydı-av ğalımdar sizdin aytgan Türkini
Ariftardan esitsen aşar köngil mülkini
Ayet, hadis mağınası Türkişe bolsa kolaylı
Mağınasına jetgender jerge koyar börikin*

... ..

*Miskin, alsiz Koja Ahmet, jeti atana rahmet
Parsi tilin bilede, köp aytadı turigin*
(Hoş görmemekte âlimler sizin dediğiniz Türkçe'yi
Ariflerden işitsen açar gönül ülkesini
Ayet hadis anlamı Türkçe olsa kolaydır
Anlamına yetenler yere koyar börkünü

....

*Miskin, halsiz Hoca Ahmet yedi atana rahmet
Farsça'yı bilir ama Türkçe çok söyler)*

Yukarıdaki dörtlükten bazı önemli ipuçları çıkarıyoruz. İlk olarak Ahmet Yesevî'nin Kur'an anlayışına bir işaret vardır. Buna göre Kur'an, ona inanan herkes tarafından anlaşılması gereken bir kitaptır. Yalnız anlaşılma yetersizdir, aynı zamanda dini-ahlaki yaşantıyla uyum gerekir.¹²⁹ İşte bu hedefe ulaşabilmek için ayetlerin geniş tefsirinden ziyade basitçe anlamına özellikle de mesajını yansıtmaya çalışıyor. O, sadece ulemanın anlaması ve yorumlamasına kalmaması gereken bir kitaptır. Müslüman halk da kitabını kendi dilinden anlamalıdır. Bu nedenle Yesevî'nin hikmetlerinde derin bir tefsir yoktur. Aşağıda da görüleceği üzere, o, genellikle seçtiği ayetleri anlatacağı konularla ilişkilendirmiştir. Burada amacı insanların basit seviyede Kur'an'ın mesajından haberdar olmalarını sağlamaktır.

Bu Kur'an anlayışı, daha geniş perspektiften baktığımızda, bizi, onun din anlayışına götürür. Ona göre dinin temelinde kitap vardır. Kitap müminlerin hepsine ortak hitap eder. Müminler dinlerini Kur'an'dan ve onun mübelliği ve uygulayıcısı olan Hz. Muhammed'den öğrenmelidir. Nitekim daha ilk hikmetinde, "*Ayet ve*

¹²⁸ Emine Yeniterzi, "Ahmed-i Yesevî'den Öğütler", *Türkiyat Araştırmaları*, sayı 3, Konya 1997, s. 71 vd.

¹²⁹ 3/9, 94/1-2, Münâcâtname 14. kıta.

Dipnotlarda veya metin içindeki numaralardan ilki Divan-ı Hikmet'in kullandığımız basımda Hikmet numarasını, ikincisi de kıta numarasını gösterir.

hadisi her kim dese, kulak ver” diyerek bu durumu açıkça dile getirir. Hikmetlerin sonundaki Münâcâtnâme’de ise “*Benim hikmetlerimin madeni hadistir, ... Benim hikmetlerimin fermanı Sübhan’dır, Okuyup bilsen manası Kur’an’dır*” diyor. Böylece hikmetlerin iki temel kaynağının Kur’an ve hadisler olduğunu açık bir dille vurgular. Yukarıdakine ilaveten şu hikmetlere de bakılabilir: 1. hikmetin 5. kıtası, 74. hikmetin 10. kıtasına ve 79. hikmetin 9. kıtası.

Ahmet Yesevî’nin din anlayışında Kur’an-sünnete bağlılığı kesindir. Fakat bu noktada onun da diğer mutasavvıflar gibi dinde şeriat-tarikat ayrımını kabul ettiğini görüyoruz. 147. hikmetin ikinci kıtasında açıkça bunu dile getirir:

*Kazı, müfti, moldalar şeriğattın yolunda
Arif gâşık alıp tur tarikattın bügin
Ğamal kılğan ğalımdar dinimizdin şırağdı
Pırak miner maqşarda kisayta kier borigin
(Kadı, müftü, mollalar şeriatın yolunda
Arif âşık tarikatın yüceliğini alır
Ameli olan âlimler dinimizin çırağdır
Burağa biner mahşerde, yan giyer börüğü)*

Tasavvuf tarihine damga vurmuş olan bu din anlayışı, Yesevî’nin düşüncesinde de en derin anlamıyla yerini almıştır. Orta Asya’nın ortalarında yer alan Türkistan civarında henüz İslamî itikat ve yaşantının yerleşmeye başladığı sıralarda¹³⁰ bu ikili din anlayışının toplum katmanlarında iyi bir yankı yaratmadığını düşünüyoruz. Nitekim günümüzde İslam dünyasının hemen her tarafında hala daha bu anlayış devam etmektedir. Bu ayrıma temkinli yaklaşımımızın nedeni, onun, dini ilimler ile sufi anlayış arasında zaman zaman derin ayrılıklara düşmeye neden olmasıdır. İkinci olarak Yesevî’nin bu anlayışı, yukarıdaki Kur’an ve hadise dair bütüncül yaklaşımı ile çelişir gözükmektedir. Zira her iki nass da şeriat-tarikat ayrımına izin vermez. Dahası kendisi de defalarca Kur’an ve hadise bağlanmaya çağırılmış, şeriatın esaslarını daima ön planda tutmuştur. Bunun genel tasavvuf düşüncesinde bir çelişki olduğunu düşünüyorum.

Şeriat-tarikat ayrımının en çarpıcı örneklerinden birisini 22. hikmetin üçüncü kıtasında verir. Büyük mutasavvıf Hallac-ı Mansur (ö. 308/922), “Ene’l-Hak” demek gibi aşırı fikirleri nedeniyle

¹³⁰ Yeniterzi, “Ahmed-i Yesevî’den Öğütler”, s. 78.

öldürülmüştür. Ahmet Yesevî bunun sebebi olarak ulemayı şöyle gösterir:

*Aytpa 'Anal haktı dep, 'kapir boldın Mansur' dep
'Kuran içinde bilay' dep, olar öltirdi japılıp
Bilmedi ğoy moldalar 'Anal haktın' mağmasın
'Kal' aklına 'hal' ilimin Hak körmedi layık
(‘Ene’l-hak’kı söyleme, ‘kafir oldun Mansur’ diye
'Kur'an içinde böyle' diyerek onlar öldürdü kızarak
Mollalar 'Ene’l-hak’kın manasını bilmedi
'Kâl' aklına, 'hâl' ilmini Hak layık görmedi)¹³¹*

Malum olduğu üzere, *'Kâl' aklı* tabiri ile ‘din hakkında söz söyleyen, dini yorumlayan, anlatan’ kelam, hadis, fıkıh ve tefsir gibi ilimlerle iştiğal eden şeriat âlimlerini, *'hâl' ilmi* ile de ‘dini yaşayan’ mutasavvıfları kastetmektedir. Bu ayırım tasavvuf ehlinin özel kavramlaştırması ve taksimi olup İslam düşüncesi için makul değildir. İslam ilim ve amel birlikteliğinden yana olup ikisini ayrı ayrı birer esas kabul etmez.

Yazımızın başında yer verdiğimiz kıtadan çıkardığımız üçüncü netice, Kur’an’ın tercümesi ve Arapça dışındaki dillerle tefsir yapılmasının tarihine dikkat çekici bir nottur. Bilindiği gibi Kur’an’ın başka dillere tercümesinin yapılıp yapılamayacağı çok eski bir tartışmadır. Hicri II. yüzyılda yani büyük imamlar döneminde, tercüme ile ibadet olup olmayacağı meselesi ön plana çıkmış ve Kur’an’ın tercümesine hoş bakılmamıştır. Ayrıca zaten ilim dili olarak Arapça hâkimiyeti vardı. Daha sonraları ise Arapça dışındaki dillerle Kur’an’ın manalarının ifade edilemeyeceği endişesi ile tercüme hoş bakılmamıştır. Yeri gelmişken Kur’an’ın ilk Türkçe tercümelerinin tarihinin 11. yüzyıla kadar yani Yesevî’nin zamanından biraz öncesine kadar gittiğini hatırlatalım.¹³² Öte yandan Kur’an’ı kendi dilinde anlamak isteği elbette ki her mümin için doğal bir haktır. Kur’an da defaatle kendisinin anlaşılması, üzerinde düşünülmesi gereğini

---

¹³¹ 22. hikmet 3. kıta

¹³² Abdulkadir İnan, *Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Tercümeleri Üzerine Bir İnceleme*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1961; Müjgan Cunbur, “Kur’an-ı Kerim’in Türk Dilinde Basılmış Tercüme ve Tefsirleri”, *Diyanet İlmî Dergi*, 1961, s. 123-141; Mehmet Kara, “Doğu ve Batı’da Türkçe Kur’an Tercüme ve Tefsirleri”, *Diyanet Dergisi*, Temmuz-Eylül 1993, cilt/yıl 29, sayı 3, s. 25-36; Suat Ünlü, “Kur’an-ı Kerim’in Türkçe’ye Çevrilmesi ve İlk Türkçe Kur’an Tercümeleri”, *Dinî Araştırmalar*, 2007, cilt: IX, sayı: 27, s. 9-56; Mustafa Özkan, “Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yapılmış Kur’an Tercümeleri”, *Tarihten Günümüze Kur’an’a Yaklaşımlar*, İstanbul 2010, s. 517-558.

vurgular.¹³³ Kur'an etrafında yaşanan bu hadise, insanlık tarihindeki kutsal kitapların hepsi için geçerlidir. İşte bu olayın Ahmet Yesevî'nin yaşadığı yer ve zamanda da ulema arasında bir şekilde yankılandığı anlaşılmaktadır. Bir kısım âlim Kur'an'ın Türkçe meal ve tefsirine karşı çıkarken o, halkın kitabını kendi dilinde anlaması taraftarıdır. Türk dilinde meal ve tefsirlerin ortaya çıkışının gecikmesinde bu tutumun ciddi payı olsa gerektir.

Türk dilindeki tefsir ve meallere gelince, Yesevî'nin hikmetlerindeki ayet manaları bu konudaki ilk teşebbüsler arasında yer alır. Nitekim ona yakın tarihlerde yani 12. yüzyılda yaşamış olan Edib Ahmed bin Mahmud Yükenkî de *Atâbetü'l-Hakâyik* adlı eserinde yirmi kadar ayet tercümesi yapmıştır.¹³⁴

Bize göre, Ahmet Yesevî, kendi diline sahip çıktığını gösteren bu sözünde milliyetçilik yapmamıştır, nitekim bu şiiri dışında hikmetlerde milli bir unsur yer almaz. Farsça'yı da bildiği halde Türkçe söylemiş ve yazmıştır. Bizce dili, aracı bir unsur olarak kullanmıştır. Nitekim şiirlerinde çok ayet tercümesi yapmamıştır. Muhtemelen vaaz ve konuşmalarında ayet tercüme ve tefsirine yer vermesi kimi âlimlerin hoşuna gitmemiştir. Ulemayı haklı çıkaran tek husus, Yesevî'yi bu sahada yetkin görmemiş olma ihtimalidir. Buradan bazı sonuçlara ulaşmamız mümkündür: Birincisi dinin bu dille de anlatılabileceği, ikincisi de toplumsal uzlaş, birlik ve karşılıklı toleransta dinin öneminin topluma kendi dili ile ulaştırılabileceği. Nitekim hikmetler toplum katmanlarında herkesin anlayacağı üslup ve seviyede dini ve ahlaki görevlerin yerine getirilmesine dair çağrılarla doludur. Öte taraftan ulemanın ayetlerin başka dillerde manalarına dahi hoş bakmaması, muhtemelen Kur'an'ı koruma endişesinden kaynaklanmaktadır. Bu güzel bir tedbir olmakla birlikte, İslamî ilimlerin diğer dillere ve dillerde hizmet etmesine engel olmuştur diye düşünüyoruz. Hâlbuki Kur'an Arapça inmiştir, ama bu sadece Hz. Peygamber'in ve muhatapların bu dili kullanması nedeniyledir. Ayrıca insanla birlikte farklı dilleri yaratan da Allah'tır.¹³⁵ O halde Allah'ın kitabının ve dininin o dillerle anlatılmasından daha doğal ne olabilir!

¹³³ 4 Nisâ 78; 12 Yûsuf 2; 17 İsrâ 46; 47 Muhammed 24; 54 Kamer 17, 22, 32, 40.

¹³⁴ Bu konuda şu çalışmaya bakılabilir: Adem Çatak, "Atebetü'l-Hakâyik'ta Dünya Algısı", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, volume 7/4, Fall 2012, p. 1177-1202.

¹³⁵ 30 Rûm 22.

Buraya kadar yaptığımız tahlillerden şöyle bir neticeye varıyoruz. Yesevî'nin yaşadığı 12. asırda Türkistan bölgesinde İslam yerleşmişti, ama Türklerin büyük çoğunluğu göçebe yaşıyordu, dolayısıyla dini bilgi ve hatta dini yaşam bakımından zayıf idiler. Onların İslam'a bağlılıkları Hicaz bölgesi, Bağdat ve Şam civarında olduğu kadar köklü bilgiye dayalı bir dindarlık değildir. Kanaatimizce Yesevî gibi önderlerin rolü burada daha da önem kazanıyor. Böyle bir ortamda öncelikli mesele kesin bir iman, farz kabul edilen ibadetlerin yerine getirilmesi ve temel ahlaki ilkelere uyulmasıdır. Hikmetlerdeki basit anlatım ve yalın dil, orada verilmek istenen dindarlığa da yansımıştır, yani reel şartlarda yaşanabilir ve herkesin üzerinde ittifak edeceği bir din anlayışı, Allah ve Peygamber sevgisi yayılmaya çalışılmıştır.

Kur'an'dan İktibaslar

Ahmet Yesevî, yukarıda anlatmaya çalıştığımız çerçevede, hikmetlerinde dile getirdiği konulara delil olması için ya da onları izah maksadıyla birçok ayeti iktibas etmiştir. Bunları dile getirdiği yerde *ayet* veya *Kur'an* kelimelerini kullanırken bazen de Kur'an-ı Kerim için *kelâm* kelimesini kullanır. İktibasların kullanım biçimine gelince, birincisi doğrudan alıntılar yapmasıdır. Mesela 94. hikmetin onuncu kıtasında, “*Bir damla sudan yaratıldı, dedi vaiz*” ifadesi, Nahl suresi 4. ayetinde olduğu gibi ‘nutfe’den yaratılmayı dile getiren birçok ayetin manasıdır. 116. hikmetin ilk kıtasında da “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim? dediğinde, ‘Evet, öyle’ dediğimi bilemedim*” sözü, Araf suresinin 172. ayetindeki *أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ* (*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*) kısmının alıntısıdır. Yaratılma konusu hikmetlerde sık sık tekrar edilmekte ve her seferinde bu ayetten alıntılar yapılmaktadır.¹³⁶ 83. hikmetin dördüncü kıtasının üçüncü mısrasında ise, “*Her bir can ölüm şerbetini tadacaktır, diye ayet var, Kur'an'ın içinde böyle haber verilmiştir*” diyor. Burası Al-i İmran suresi 185. ve Enbiya suresi 35. ayetlerdeki *كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ* (*Her canlı ölümü tadıcıdır*) kısmının tercümesidir. 70. hikmetin sekizinci ve on dördüncü kıtasında, “*Ey müminler, sabredin ve zorluklara dayanın*” şeklindeki sözler de Al-i İmran suresi 200. ayetindeki *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا* kısmının tam tercümesidir.

Bu örneklerden anlaşılacağı gibi Ahmet Yesevî, şiir dilinin müsaade ettiği kadarıyla Kur'an ayetlerinden iktibaslar yapmıştır. Şiir tekniği ve kapsamı gereği ayetlerin tamamını alamadığı için konuya

¹³⁶ Şu kıtalarda bu alıntılar vardır: 7. hikmet 4. Kıta, 43. hikmet 10. Kıta, 62. hikmet 3. Kıta, 88. hikmet 7. kıta.

uygun olan kısmını zikredebilmiştir. Burada düşeceğimiz son not olarak belirtelim ki, onun yaptığı ayet tercümeleri doğrudur.

İkinci iktibas türü ise ayetlerin mefhum olarak alınmasıdır. Bunların çoğunluğu ayetlerin mazmununa işaret etmek şeklindedir. İlk örneğimiz 121. hikmette dile getirilen *emr-i bi'l-m'aruf nehî 'ani'l-münker* (iyiliği emretmek kötülükten uzaklaştırmak) konusudur. Bilindiği üzere Kur'an bu konu üzerinde çok sık durur ve hatta bunu Müslümanlara bir görev olarak emreder.¹³⁷ Yine on dördüncü kıtada gece namaza kalkmaktan bahseden sözü, İnsan suresinin 26. ayetine dayanmaktadır. Bir başka yerde¹³⁸ de tevbe eden müminlerin ahirette elde edecekleri mükâfata işaret etmektedir. Kur'an-ı Kerim'de ise birçok ayette¹³⁹ bu konu açıkça anlatılmaktadır. O da bu ayetleri anlamadan onların mazmununa işaret eder tarzda, "*Tevbe edip Hakka giden âşıklara, cennet içinde dört ırmakta şerbet var*" demektedir. Yine aynı hikmetin beşinci kıtasında Nisa suresi 69. ayette bahsedilen ibadetlere atıf vardır.

Yesevî'nin ayetlerden en çok iktibas ettiği konuların başında zikir gelir. Bu konuda Cuma suresi 10. ve Ahzab suresi 41. ayetteki, "Allah'ı çokça anın" ifadesine mealen yer verir.¹⁴⁰ Bir sufi olarak onun bu tutumu son derece normaldir. İlgili ayet her tür ibadeti kapsayan çok genel bir ifade tarzına sahipken, tasavvuf geleneğinde daha çok 'zikir yapma'yı anlatır tarzda daraltılmıştır. Yesevî de bu anlayışa katılmıştır. Bazen de zikirlerde tekrar edilen sözler ayetlerden alınarak satırlara eklenmiştir. "*Kul huvallah, subhanallah desem*"¹⁴¹ sözünü¹⁴² bu bağlamda değerlendirebiliriz. Yeri gelmişken kendisinin bu uğurdaki gayretini dile getiren beyitleri okuyalım:

*Kul Koja Ahmet dünîe körsen tura kaşkın
Zikirin aytıp tarikattın jolın aşkın
Ayete, hadis sözderimen tille şaşkın
Jarandardan injü gavhar alğım keler
(Kul Hoca Ahmet dünya gödüğünde hemen kaçtın
Zikir söyleyip tarikattın yolunu açtın
Ayete hadis sözlerini dil ile saçtın
Yarenlerden inci cevher almak istiyorum)*¹⁴³

¹³⁷ 3 Al-i İmrân 104, 57 Hadîd 4.

¹³⁸ 29. hikmet 1. kıta.

¹³⁹ 3 Al-i İmrân 135-36; 19 Meryem 60; 66 Tahrim 8.

¹⁴⁰ İlgili hikmet ve kıta şunlardır: 16/1. kıta, 68/4. kıta, 91/2. kıta, 109/2. kıta, 103/4. kıta.

¹⁴¹ 112 İhlâs 1; 12 Yusuf 108.

¹⁴² 123. hikmet 1. kıta, 144. hikmet 13. kıta.

¹⁴³ 74. hikmet 10. kıta.

Son olarak Yesevî'nin ayetlere atıflar yapmasına değinelim. Mesela, 31. hikmetin yedinci ve 70. hikmetin dokuzuncu kıtalarında Karun, Firavun, Haman ve Hz. Musa'nın Kur'an'da anlatılan kıssalarına işaretler vardır. Söz konusu hikâyeler Ankebût suresi 39-40, Nâziât suresi 24-25. ayetlerde ve Taha suresinin başından itibaren anlatılmaktadır. 121. hikmetin on ikinci kıtasında Yusuf peygamberin kıssasına, on dördüncü kıtasında da İbrahim peygamberin ateşe atılması olayına¹⁴⁴ telmih vardır. Hz. İsmail'in kurban edilmesi meselesini gündeme getiren kıtalarda¹⁴⁵ ise Saffât suresi 102. ayetin manasını anlatmaktadır.

*Tastan kattı tastı süzgen habarsızdar
Akıret isin arkta tastap dünıe izder
Ayet, hadis bayan etsem kattı söyler
Sırtı adam işteri şeytan bolar*

(Taştan katı taşı süzen habersizler
Ahiret işini geri bırakıp dünyayı arar
Ayet hadis beyan eylesem, sert konuşur
Dışı insan, içleri şeytan olur)¹⁴⁶

Yesevî bu hikmette Bakara suresi 74. ayetin mefhumundan ilham almış ve kendi zamanındaki katı kalpli insanlara bir eleştiri yöneltmiştir. Ardından gelen, “ahiret işini bırakıp dünyayı arar” sözünde de Bakara 86, A. İmran 14, 152, Nisa 74, 94, 134, Enfal 67 gibi ayetlerden ilham almış izlenimi vermektedir. Beyitler dikkatle okunursa, Yesevî'nin işinin ne kadar zor olduğu da anlaşılacaktır. Zira kendi sözü değil, Allah sözünü konuşmasına bile itiraz eden kalbi katı insanlar vardır ki, artık onları şeytana benzetmekten başka çaresi kalmamıştır. Nitekim Kur'an-ı Kerim şeytanın sadece cinleri değil benzer tabiatı taşıyan insanları da ‘şeytan’ olarak nitelendirmektedir.¹⁴⁷ Dine kayıtsızları bazen o kadar kızgın eleştirir ki tabiri caizse artık ipler kopma noktasına gelmiştir:

*Dini imanı jok İslamı oyran
Kıyamet tanı atsa jolda kalğan
Piri kâmil di körmey şeyhi sanğan
Kuday kabul kılmas okısa Kuran*

¹⁴⁴ 12 Yûsuf 1-21; 21 Enbiyâ 69.

¹⁴⁵ 123. hikmet 5. kıta, 142. hikmet 13. kıta.

¹⁴⁶ 65. hikmet 8. kıta.

¹⁴⁷ 114 Nâs 6.

(Dini, imanı yok, İslamı viran
Kıyamet sabahı atsa, yolda kalan
Pir-i kâmilî görmeden şeyhi zanneden
Allah kabul eylemez okusa Kur'an)¹⁴⁸

Hikmetlerde yukarıdakilerin benzeri birçok beyitten, onun, dönemin din anlayışı ve ondan doğan dindarlıktan muzdarip oluşu ortaya çıkıyor. Bir sufi olarak her ne kadar gönül ehli olsa, her bir insana derin bir muhabbet duysa ve hatta naif bir din anlayışını yansıtırsa da dinin özünün ve ana teamüllerinin yaşanmasını talep etmesi son derece normal bir tutumdur.¹⁴⁹ Şayet bu duruma kayıtsız kalsa idi onun tesirinin bu güne değin yaşama şansı yoktu. Daha özel olarak sufilere ve tasavvufa reddiyeci bakıştan şikâyetçi oluşu da bir savunu tarzı olarak değerlendirilebilir. Dinin asıllarına aykırı olmayan ve özünü kaybetmeyen sufilik dünya coğrafyasında İslam hesabına büyük kazanımlar sağladığı gibi Asya steplerinde de aynı tesiri icra etmiştir. Herhalde Ahmet Yesevî'nin bu çerçeve içinde kalan din anlayışı kitleler üzerinde derin izler bırakmıştır. Hâsılı onun, verdiği mücadele, yaymak istediği mesaj ve bu arada yaptığı eleştiriler bizi, ızdıraptan doğan eleştiri ve şikâyetin, onun samimiyetine yorulması gerektiği sonucuna götürür.

Bazen de Kur'an kavramlarını olduğu gibi kullanır. Bunların sadece hangileri olduğuna ve hangi hikmette kullanıldığına işaret edelim: *ayne'l-yakîn, ilme'l-yakîn; cennetü'l-firdevs; sidretü'l-münteha; arş, kürsi, levh, kalem kirâmen kâtibin*.¹⁵⁰ Bu kelimeler, tasavvufi düşüncenin çokça kullanılan kelimeleridir. Bu arada Ahmet Yesevî'nin şiirlerine verdiği *hikmet* kelimesinin Kur'an'da yirmi defa, hadislerde ise çokça tekrar eden merkezi bir kavram olduğunu hatırlatmakla yetinelim. Buradan alınan hikmet İslam düşüncesi, ilim ve kültürünün ana kavramlarından birisi haline gelmiştir. Yesevî de kelimenin hem yaygın olarak kullanılışı ve hem de içinde barındırdığı derin manaya atfen şiirlerine ad olarak bu kavramı seçmiş, böylece kendi şiirlerinin de ne kadar derin ve ince anlamlar barındırdığını ima etmek istemiştir.

Bazı sure ve ayetlere de ismen işaret vardır: Fetih suresi; Taha suresi; Beraat ayeti; Yasin suresi.¹⁵¹

¹⁴⁸ Münâcât 14. kıta.

¹⁴⁹ Bu çerçevede bkz.: 81. hikmet 7. kıta, 101. hikmet 32. kıta, 147. hikmet 3. kıta, Münâcât 10. kıta.

¹⁵⁰ 9. hikmet 21. kıta; 103. hikmet 4. kıta; 122. hikmet 5. kıta; 128. hikmet 6. kıta; 135. hikmet 5. kıta.

¹⁵¹ 1. hikmet 18. kıta; 6. hikmet 4. kıta; 20. hikmet 8. kıta; 120. hikmet 2. kıta.

Bu kısım ile ilgili son tespitimiz şudur: Ahmet Yesevî'nin hikmetlerinde kısmen ayet tercümelere, bazı ifadelerin aynen alınması, bazı ayetlere telmih yapılması, bazı surelere atıf yapılması dışında ciddi bir ayet yorumu yoktur. Esasında onun böyle bir amacı yoktur, zira şiir dili buna müsait değildir. Az ve öz söylemek hedeflenmektedir. O halde şiirde yapılabilecek şey, genel olarak Kur'an'ın özel olarak ilgili ayetlerin manasının açıklanmasıdır ki hikmetler de bunu yapmıştır. Aşağıda bu duruma biraz daha değineceğiz.

Hikmetlerin Özü Kur'an ve Hadis

Divan-ı Hikmet'te okuduğumuz şiirlerin barındırdığı "hikmet" her ne kadar bir insanın kaleminden çıkmış olsa da onu besleyen, can ve ruh veren asıl kaynaklara bakmak gerekir. Diğerlerini bir kenara bırakarak biz bu yazıda sadece Kur'an yönünü ele aldık. Yesevî'nin kendisinin de belirttiği gibi Hikmetler'i ayetten ve hadisten bağımsız düşünemeyiz.

*Menin hikmetterim keni hadis
Kisi nar almasa ol habis
Menin hikmetterim talibtin rızığı
Kaşama köp bolsa da kılmısı
Menin hikmetterim parmeni Sübhan
Okıp bilsen bar mağınası -Kuran
Menin hikmetterim ğalamda sultan
Kılar ilezde şöldi gulistan*

(Benim hikmetlerimin madeni hadis
Bir kimse ondan ateş almasa o habistir
Benim hikmetlerim isteyen rızığı
Suçu ne kadar çok olursa olsun

Benim hikmetlerimin gücü kuvveti Sübhan'dır
Eğer okuyup bilsen Kur'an'ın manasını görürsün
Benim hikmetlerim âlemde sultandır
Çölü anında yapar gülistan)¹⁵²

Herhalde bu beyitler anlatmak istediklerimizi net bir şekilde ifade etmeye yeterlidir. Elbette Kur'an'a hürmet, her müslümanın uyması gereken kuraldır, fakat Kur'an'ı tefekkür eden, ondan ilham alarak yazan insanlar çok daha dikkatli ve saygılı olmak zorundadır. Çünkü o, herhangi bir kitap değil, bir dinin temel kaynağı ve Allah kelamıdır. Kur'an gerek anlatım tarzı, gerek içerdiği konular ve gerekse kullandığı dil itibarıyla onu anlamada, tercüme ve tefsirde çok titiz davranmak gerekir. Aksi takdirde yanlış anaşılabilen gibi, kasten istismara dahi gidilebilir. Kur'an'a bağlılığında şüphe olmayan

¹⁵² Münâcât 7-8. kıtalar.

Ahmet Yesevî de Kur'an'ın lâfzen tilavetinde, anlamada ve ona karşı yerine getirilecek görevlerde yanlış yapmış olma ihtimalini göz önünde bulundurarak şöyle bir şiir terennüm etmiştir:

...
*Er tilavet kılğanımda bul Alla sözün
Bilmestik kateler menen ötse, ğafuv et*

....
*Sozuv men septik jalğayların ornına keltirmesem
Bul kelimda er kateler menen ötse, ğafuv et*

....
*Ayetin vade kılğan, buyurulğan ayıra almasam
Tusine almaylar osındaylar menen ötse, ğafuv et
Kurannın izet, kurmetin ornına keltirmesem
Adepsizdik, ibasızlık menen ötse, ğafuv et*

....
Her tilavet ettiğimde bu Allah sözünü
Bilmediğim hatalar benden çıksa affet

...
Med ile irab ve teşditleri yerine getirmesem
Bu kelimda her hatalar benden çıksa affet

.....
Vaad ayeti emreden ayetten ayıramazsam
Böylesi anlayamadığım bazı şeyler benden çıksa affet
Kur'an'ın izzet ve hürmetini yerine getirmesem
Edepsizlik, akılsızlık benden çıksa affet)¹⁵³

Yukarıda sunulan beyitlerdeki tevazu ve itiraf dolu bakışı, onun Kur'an anlayışına bir başka boyut katıyor. Özellikle 'anlamadığım şey olursa' diyerek gösterdiği bu tevazu, Kur'an'ı yanlış anlayabileceği, isabet edemeyeceği yerler olabileceği noktasında düğümleniyor. Aynı zamanda ilginç bir şekilde onun sade ve lafza bağlı bir anlamla yetindiği izlenimini veriyor. Zira onda Kur'an'ın zâhir-bâtın anlamı diye bir ayrıma rastlamıyoruz ki çok önemli bir husustur. Bu yüzden olsa gerek, hikmetlerde Kur'an'ın genel ruhuna uymayan çok aşırı ayet anlamaları ve yorumlarına denk gelmiyoruz. Hâlbuki sufi düşüncenin bir ayağı şeriat-tarikat ayrımına dayanırken öbür ayağı Kur'an ayetlerinin anlamını zâhir-bâtın şeklindeki ayrımına dayanır. Hemen bütün sufi düşünürlerde bu ayrım yapar, eserlerinde de açık bir şekilde dile getirir. Fakat bir sufi olarak Yesevî, ayetlerde değil de sufi düşünce ve yaşamında zâhir-bâtın ayrımını yapar ve bunu hikmetlerinde sık sık dile getirir.

¹⁵³ 107. hikmet 1-8. beyitlerden seçme.

Sonuç

Hoca Ahmet Yesevî'nin *Divan-ı Hikmet* adlı eseri edebi açıdan bir şaheserdir. Eserin ona ait olup olmadığı tartışması bir yana biz eldeki nüshalardan birini tercih ederek Kur'an bağlamında bir inceleme yaptık. Buna göre eserdeki Kur'an müktesebatı iki açıdan dikkat çekicidir. Birincisi hikmetlere dercedilen Kur'an ifadeleri, ayetlere telmihler ya da göndermeler, kısaca Kur'an kültürü; ikincisi de hikmetlerin tamamına yansıyan Kur'an ruhudur. Sanırım bu tür eserlerde önemli olan, yer verilen ya da işaret edilen ayetlerle verilmek istenen mesajın ne olduğudur. Bu yazı için söyleyecek olursak 'Ahmet Yesevî, ayeti niye aldı?' sorusunun cevabını bulursak asıl mesele açıklığa kavuşmuş olur. Buna ilişkin yazımızın başında yaptığımız yorumu kısaca tekrar etmeyi yeterli görüyorum: Yesevî'ye göre dinin temelinde Kur'an vardır. Kitap müminlerin hepsine ortak hitap eder. Onun, ona inanan herkes tarafından anlaşılması gerekir. Müminler dinlerini Kur'an'dan ve onun mübelliği ve uygulayıcısı olan Hz. Muhammed'den öğrenmelidir. Bu yüzden hikmetlerde derin bir tefsir yoktur, fakat hikmetlerin kaynağı Kur'an ve hadisler olmuştur.

Kaynaklar

Kur'an-ı Kerim

Abdulkadir İnan, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercümeleri Üzerine Bir İnceleme*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1961.

Adem Çatak, "Atebetü'l-Hakayık'ta Dünya Algısı", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, volume 7/4, Fall 2012, p. 1177-1202.

Ahmet Yıldırım, *Hoca Ahmed Yesevi'nin Hadis Kültürü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012.

Ali Atmaca, *Ahmet Yesevi'nin İnanç ve Düşünce Dünyası* (Y. Lisans Tezi), Cumhuriyet Ü. SBE, Sivas 2008.

Emine Yeniterzi, "Ahmed-i Yesevî'den Öğütler", *Türkiyat Araştırmaları*, sayı 3, Konya 1997, sayfa 71-78.

H. İbrahim Şener, "Yesevî Hikmetlerinin Kaynağı Olarak Ayetler Üzerine Bir Değerlendirme", *Ahmed-i Yesevî -Hayatı, Eserleri ve Tesirleri-*, Seha Neşriyat, İstanbul 1996, 353-374.

Hoca Ahmed Yassavi, *Divanı Hikmet*, Kazak tiline avdarğan: Enverbek Bökebayev, Sarıarka Baspa üyi, Astana 2009.

Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Türkiye Türkçesi ile birlikte yayınlayan: Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, Ankara 1998.

- Hüseyin Ayan, “Bir Şiir Mecmuasında Ahmed Yesevî”, *Türkiyat Araştırmaları*, sayı 3, Konya 1997, ss. 79-84.
- Kemal Eraslan, “Ahmed Yesevî”, *DİA*, İstanbul 1994, II,159-61.
- Kemal Eraslan, “Divân-ı Hikmet”, *DİA*, İstanbul 1994, IX,429-30.
- Mahmut Toptaş, *Hoca Ahmet Yesevinin Diliyle İslam*, Cantaş yayınları, İstanbul.
- Mehmet Kara, “Doğu ve Batı’da Türkçe Kur’an Tercüme ve Tefsirleri”, *Diyanet Dergisi*, Temmuz-Eylül 1993, cilt/yıl 29, sayı 3, s. 25-36.
- Muhammed Hamidullah, *Kur’an-ı Kerim Tarihi*, Beyan Yayınları, İstanbul 2000.
- Mustafa Özkan, “Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yapılmış Kur’an Tercümeleleri”, *Tarihten Günümüze Kur’an’a Yaklaşımlar*, İstanbul 2010, s. 517-558.
- Müjgan Cunbur, “Kur’an-ı Kerim’in Türk Dilinde Basılmış Tercüme ve Tefsirleri”, *Diyanet İlmî Dergi*, 1961, s. 123-141.
- Nejla Pekolcay, “Hoca Ahmed Yesevî’den Yunus Emre’ye Uzanan Müşterek İnanç İzleri”, *Türkiyat Araştırmaları*, sayı 3, Konya 1997, sayfa 19-30.
- Nevzat Aşık, “Yesevi Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi ve Sünnet Kültürünün Hikmetlere Tesiri”, *Dokuz Eylül Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, 1995, sayı: 9, ss. 7-22.
- Suat Ünlü, “Kur’an-ı Kerim’in Türkçe’ye Çevrilmesi ve İlk Türkçe Kur’an Tercümeleleri”, *Dinî Araştırmalar*, 2007, cilt: IX, sayı: 27, s. 9-56.